

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.51.2023-1.17>

ЧОРНА Ірина – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології розвитку та консультування, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, Тернопіль, Україна, індекс 46000 (irynachorna-@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6947-1140>

ОЛЕШКО Людмила – магістрантка кафедри психології розвитку та консультування, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, Тернопіль, Україна, індекс 46000 (ludaok30@gmail.com)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Анотація. Мета роботи – обґрунтувати основні чинники професійної дезадаптації військовослужбовців – учасників бойових дій. Використано загальнонаукові методи пізнання – аналіз, синтез і узагальнення даних психологічної літератури. Доведено, що належний рівень адаптованості військовослужбовців є необхідною умовою успішної військової служби та важливою передумовою перемоги над російськими військами, оскільки глибина та темп адаптації військовослужбовців мають реальне втілення у вигляді результатів бойової діяльності. Показано, що основною ознакою стану дезадаптації є переживання військовослужбовцем тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів у професійній діяльності без знаходження психологічних механізмів і форм поведінки, необхідних для їх розв'язання. Наукова новизна дослідження полягає у виділенні індивідуально-особистісних і соціально-психологічних чинників професійної дезадаптації військовослужбовців – учасників бойових дій. До індивідуально-особистісних чинників, які сприяють дезадаптації, віднесено неуспішність діяльності, низький рівень досягнень у військово-професійній діяльності, незначний ступінь реалізації внутрішнього особистісного потенціалу, незначний ступінь інтеграції в колектив, нездатність до організації особистої діяльності, нездатність до засвоєння військовослужбовцями нових соціальних ролей. До соціально-психологічних чинників дезадаптації військовослужбовців віднесено негативне ставлення до своєї службової діяльності, невпевненість у собі, неналежне усвідомлення цінності військової служби, низьку мотивацію досягнення, брак наполегливості в реалізації соціально значущих цілей, несамостійність, безвідповідальність тощо. Зроблено висновок, що у процесі психологічної корекції професійної дезадаптації військовослужбовців доцільно виходити з виділених індивідуально-особистісних і соціально-психологічних чинників професійної дезадаптації військовослужбовців – учасників бойових дій у їх взаємозв'язку та взаємодії.

Ключові слова: адаптація, дезадаптація, професійна дезадаптація, військовослужбовці, учасники бойових дій, чинники, емоційно-вольова стійкість.

CHORNA Iryna – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Developmental Psychology and Counseling, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2, Maksym Kryvonosa Str., Ternopil, Ukraine, postal code 46000 (irynachorna-@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6947-1140>

OLESHKO Lyudmila – Master's student, Department of Developmental Psychology and Counseling, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2, Maksym Kryvonosa Str., Ternopil, Ukraine, postal code 46000 (ludaok30@gmail.com)

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MISADAPTATION OF MILITARY SERVICEMEN – PARTICIPANTS IN COMBAT ACTIONS

Abstract. The purpose of the work is to substantiate the main factors of professional maladjustment of military personnel participating in hostilities. General scientific methods of cognition are

used – analysis, synthesis and generalization of data from psychological literature. It has been proven that the proper level of adaptation of servicemen is a necessary condition for successful military service and an important prerequisite for victory over Russian troops, since the depth and pace of adaptation of servicemen have a real embodiment in the form of combat activity results. It is shown that the main sign of maladjustment is the military serviceman's experience of long-term external and internal conflicts in professional activities without finding the psychological mechanisms and forms of behavior necessary for their resolution. The scientific novelty of the research consists in the selection of individual-personal and social-psychological factors of professional maladjustment of military personnel participating in hostilities. Individual and personal factors that contribute to maladaptation include unsuccessful activities, a low level of achievements in military and professional activities, an insignificant degree of realization of internal personal potential, an insignificant degree of integration into the team, inability to organize personal activities, inability to learn new social roles by servicemen. The socio-psychological factors of military servicemen's maladjustment include a negative attitude towards their official activities, self-doubt, insufficient awareness of the value of military service, low achievement motivation, insufficient persistence in the realization of socially significant goals, lack of independence, irresponsibility, etc. It was concluded that in the process of psychological correction of professional maladjustment of servicemen, it is expedient to proceed from the selected individual-personal and social-psychological factors of professional maladjustment of servicemen – participants in hostilities in their relationship and interaction.

Key words: *adaptation, maladaptation, professional maladaptation, military personnel, combatants, factors, emotional and volitional stability.*

Постановка проблеми. Широкомасштабне вторгнення РФ на територію України в лютому 2022 р. та російсько-українська війна, що триває із 2014 р., актуалізують проблему професійної дезадаптації військовослужбовців. Важливо, що належний рівень адаптованості військовослужбовців є необхідною умовою успішної військової служби та важливою передумовою перемоги над російськими військами, оскільки глибина та темп адаптації військовослужбовців мають реальне втілення у вигляді результатів бойової діяльності. Військовослужбовець, який швидко й ефективно адаптується, успішно вирішує поставлені бойові завдання. Тому дослідження психологічних чинників дезадаптації постає в основі подолання професійної дезадаптації військовослужбовців – учасників бойових дій.

Аналіз досліджень. Значний внесок у розроблення різних аспектів проблеми дезадаптації військовослужбовців – учасників бойових дій зроблено в межах військово-психологічних досліджень (Н. Агаєв, М. Корольчук, М. Малахов, В. Невмержицький, В. Стасюк, О. Хміляр, В. Ягупов та інші). Проблема адаптації та дезадаптації також досить широко представлена в наукових дослідженнях українських учених (А. Артеменко, М. Боришевський, В. Васютинський, О. Кокур, В. Кондрюкова, В. Скрипник, В. Титаренко), які висвітлювали різноманітні аспекти професійної дезадаптації, зокрема й військовослужбовців. Незважаючи на наявні теоретичні й емпіричні дослідження професійної дезадаптації, проблема чинників професійної дезадаптації військовослужбовців – учасників бойових дій залишається маловивченою.

Мета статті – обґрунтувати основні чинники професійної дезадаптації військовослужбовців – учасників бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Адаптація є однією із центральних проблем сучасної психологічної науки, а також багатьох інших наук, що вивчають людину. Вказана проблема постає в таких галузях сучасної психологічної науки, як психологія особистості, юридична психологія, педагогічна психологія, медична психологія, психологія праці, психологія зрілості, психологія діяльності особистості в особливих умовах тощо.

Адаптацію в широкому розумінні доцільно тлумачити як «процес пристосування індивідуальних і особистісних якостей до життя та діяльності людини у змінних умовах» (Скрипник, 2015, с. 86); «процес активної взаємодії особистості та середовища» (Артеменко, 2022, с. 14); «процес взаємодії особистості з навколишнім середовищем, що приводить залежно від ступеня активності особистості до перетворення середовища відповідно до потреб, цінностей та ідеалів особистості або до переважання залежності особистості від середовища» (Кондрюкова, 2013, с. 23); «зміни, що супроводжують на рівні психічної регуляції процес активного пристосування індивіда до нових умов життєдіяльності» (Ліпатов, 2014, с. 32); «процес, що є цілісною

реакцією особистості на складні зміни життя та діяльності» (Титаренко, 2010, с. 10). Зокрема, у своїх працях В. Скрипник тісно пов'язує адаптацію з активністю самої особистості, розглядає цей процес із погляду співвідношення з поняттям соціалізації (Скрипник, 2015, с. 87).

О. Кокун розглядає адаптацію як «спосіб життєдіяльності людини в єдності біологічного, особистісного та соціального» (Кокун, 2017, с. 68). Автор виходить із того, що життєвий шлях людини є різноплановим, що зумовлює взаємозв'язок і взаємозумовленість процесів соматичного, особистісного та соціального функціонування. Саме тому функціонування соматичних, особистісних (індивідуально-психологічних) і ситуаційних (соціально-психологічних) змінних відбувається водночас у єдиному адаптаційному процесі. Ці змінні є компонентами адаптаційного процесу – процесу безперервної активної взаємодії людини та соціального середовища» (Кокун, 2017, с. 69).

В. Ягупов вважає, що оскільки військова служба порівняно з іншими соціально значущими видами діяльності характеризується високою динамічністю – швидким темпом, значними фізичними та психічними навантаженнями, а також раптовими переходами з одного виду діяльності на інший, дисципліною, суворою регламентацією та чіткою організацією, зумовленими необхідністю підтримання високої готовності військ, то проблема дезадаптації військовослужбовців та її чинників є досить актуальною (Ягупов, 2004, с. 43).

Дезадаптація військовослужбовця є негативним результатом проходження процесу адаптації. Вона виражається в тому, що він не може впоратися з вимогами соціального середовища та відповідними соціальними ролями, провідними у військово-професійній діяльності. Основною ознакою стану дезадаптації є «переживання особистістю тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів без знаходження психологічних механізмів і форм поведінки, необхідних для їх розв'язання» (Малахов, 2011). Саме в таку ситуацію потрапляє значна частина сучасних військовослужбовців, які, прибувши в частину, опиняються в нових соціальних групах, де виконують нові функціональні ролі (Малахов, 2011, с. 52).

Л. Доценко, Н. Максименко дезадаптацію визначають як низький рівень адаптації або відсутність адаптації, або порушення адаптації особистості. У психологічній літературі виділяють такі різновиди дезадаптації: стійку ситуативну дезадаптованість, наявну, якщо особистість не знаходить шляхів і засобів адаптації в певних соціальних ситуаціях, хоча і робить такі спроби (Доценко, Максименко, 2019, с. 53).

На наш погляд, варто виокремити дві функції дезадаптації. Перша – позитивна, яка має два значення: індикаторне (звернення уваги військовослужбовця на неузгодженість системи адаптації) і мобілізуюче (активізуюча діяльність під час подолання труднощів, набуття досвіду) (Малахов, 2011, с. 74). Друга функція – негативна, яка пов'язана як із затримкою адаптації (відсутність умов для подолання труднощів, заниження самооцінки), так і з її неможливістю (дезорганізація діяльності, звільнення з армії тощо) (Малахов, 2011, с. 74).

Психологічні чинники, що впливають на успішність адаптаційних процесів, доцільно поділити на дві групи: суб'єктивні (вік, стать, фізіологічні та психологічні характеристики людини) і об'єктивні, тобто чинники середовища (умови праці, режим і характер діяльності, особливості соціального середовища тощо).

Особливо хотілося б зупинитися на такому чиннику, як засвоєння військовослужбовцями нових соціальних ролей як сукупності функцій, які впливають із вимог статутів, професійних настанов та інструкцій (Стасюк, 2015, с. 144). Так, військовослужбовець може виконувати роль командира підрозділу (організатора та керівника повсякденної життєдіяльності підлеглих), представника конкретної військової спеціальності (інженера, оператора), педагога (військового вихователя особового складу), різноманітні ролі під час виконання завдань бойового чергування, вартової та внутрішньої служби. Зрозуміло, що назви цих ролей, як і їхні межі, досить умовні. Основна вимога полягає в тому, щоб соціальні ролі та їхній зміст охоплювали весь спектр службово-професійних функцій, виконуваних сучасними військовослужбовцями з певним статусом у колективі (Стасюк, 2015, с. 144).

Суб'єктивні чинники розкривають ставлення військовослужбовця до своєї діяльності, з одного боку, характеризують ступінь ініціативності, самостійності та творчої активності військовослужбовців, а з іншого – виявляють міру його задоволеності службовим становищем (Рютін, 2015, с. 103). Про адаптованість військовослужбовця свідчить те, наскільки його влаштовують посада, місце служби, зміст і результат військово-професійної діяльності, організаційні, матеріально-побутові, психологічні умови військової діяльності (Рютін, 2015, с. 103).

Ставлення військовослужбовця до своєї службової діяльності характеризується емоційним самопочуттям, яке включає тональність індивідуального настрою, вираження емоційного напруження, наявність невротичних реакцій (Корольчук, Крайнюк, 2009, с. 141).

До суб'єктивних чинників адаптованості також належать: упевненість у собі; упевненість в особі керівника в різних варіантах соціальної взаємодії; усвідомлення соціальної цінності своєї особистості, мотивація досягнення, наполегливість у реалізації соціально значущої цілі, орієнтування в часі на актуальні цілі та потреби, самостійність, відповідальність тощо (Скрипник, 2015, с. 89).

Існує положення, що психологічна адаптація військовослужбовців до професійної діяльності залежить від таких психологічних чинників, як готовність до діяльності, когнітивна стратегія ухвалення рішення, рівень активності суб'єкта, умотивованість тощо (Доценко, Максименко, 2019, с. 52). Уважаємо, що доцільно розглядати готовність військовослужбовців до професійної діяльності як найважливіший чинник адаптації, у якій відбивається впевненість військовослужбовця у правоті особистих ідеалів, уміння володіти собою, розвиток мислення, уява й інші пізнавальні процеси, а також глибина знань, умінь і навичок (Доценко, Максименко, 2019, с. 52).

Важливим чинником уникнення професійної дезадаптації військовослужбовців має стати психологічний супровід (Алещенко, Хміляр, 2005, с. 36). Варто брати до уваги, що перші кроки фахівця на професійному шляху супроводжуються невизначеністю, дефіцитом інформації та відповідним напруженням, тому психологічне забезпечення професійної адаптації на цьому відрізку часу має передбачати визначення обсягу, якості та форми надання інформації щодо завдань колективу, його структури, традицій, групових норм, соціальних очікувань щодо військовослужбовця. Виявлені чинники професійної адаптації піддаються управлінню та корекції, головним інструментом якої мають стати психологічно обґрунтовані засоби. Психологічній службі варто піклуватися і про умови служби фахівця, оскільки у сприятливих умовах адаптація відбувається швидше (Алещенко, Хміляр, 2005, с. 36).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, психологічне забезпечення професійної адаптації сучасних військовослужбовців має будуватися на всебічному врахуванні розглянутих індивідуально-особистісних і соціально-психологічних чинників у їх взаємозв'язку та взаємодії. До індивідуально-особистісних чинників, які сприяють дезадаптації, віднесено: неуспішність діяльності, низький рівень досягнень у військово-професійній діяльності, незначний ступінь реалізації внутрішнього особистісного потенціалу, незначний ступінь інтеграції в колектив, нездатність до організації особистої діяльності, нездатність до засвоєння військовослужбовцями нових соціальних ролей. До другої групи соціально-психологічних чинників дезадаптації військовослужбовців віднесено: негативне ставлення до своєї службової діяльності, невпевненість у собі, брак усвідомлення цінності військової служби, низьку мотивацію досягнення, брак наполегливості в реалізації соціально значущих цілей, несамостійність, безвідповідальність тощо. Водночас у процесі психологічної корекції професійної дезадаптації військовослужбовців доцільно виходити з важливого теоретичного положення про єдність процесу розвитку та розуміння особливостей їхньої військово-професійної діяльності.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в розробленні корекційної програми для адаптації військовослужбовців.

Література

- Алещенко В., Хміляр О. Психологічна реабілітація військовослужбовців із постстресовими психічними розладами : навчальний посібник. Харків : ХУПС, 2005. 84 с.
- Доценко Л., Максименко Н. Психологічні чинники адаптації військовослужбовців строкової служби в умовах військової частини. *Вісник Національного університету оборони України*. 2019. № 2 (52). С. 49–55.
- Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення : методичний посібник / О. Кокун та ін. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.
- Корольчук М., Крайнюк В. Соціально-психологічне забезпечення діяльності у звичайних та екстремальних умовах : навчальний посібник. Київ : Ніка-Центр, 2009. 580 с.
- Малахов М. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців-контрактників до діяльності в особливих умовах : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2011. 180 с.
- Рютін В. Педагогічні умови соціалізації військовослужбовців строкової служби : дис. ... канд. пед. наук. Луганськ, 2015. 216 с.

- Скрипник В.** Особливості перебігу соціально-психологічної адаптації особистості. *Психологія і суспільство*. 2015. № 2. С. 87–93.
- Стасюк В.** Система соціально-психологічного забезпечення функціонування військових підрозділів в умовах збройних конфліктів : монографія. Київ : НАОУ, 2015. 322 с.
- Ягупов В.** Військова психологія : підручник. Київ : Тандем, 2004. 656 с.
- Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика / **Т. Яценко та ін.** Київ : Вища школа, 2008. 342 с.

References

- Aleshchenko V., Khmilyar O.** (2005). Psykholohichna reabilitatsiia viiskovosluzhbovtziv z poststresovymy psykhnichnymy rozladamy [Psychological rehabilitation of servicemen with post-traumatic stress disorder] : training manual. Kharkiv : HUPS. 84 s. [in Ukrainian].
- Dotsenko L., Maksymenko N.** (2019). Psykholohichni chynnyky adaptatsii viiskovosluzhbovtziv strokovoї sluzhby v umovakh viiskovoї chastyny [Psychological factors of adaptation of conscript servicemen in the conditions of a military unit]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 2 (52), pp. 49–55 [in Ukrainian].
- Kokun O., Agaev N., Pishko I.** (2017). Psykholohichna robota z viiskovosluzhbovtziamy – uchasnykamy ATO na etapi vidnovlennia [Psychological work with servicemen – participants of the anti-terrorist operation at the stage of recovery] : methodical guide. Kyiv : National Research Center of the Armed Forces of Ukraine. 282 s. [in Ukrainian].
- Korolchuk M., Krainyuk V.** (2009). Sotsialno-psykholohichne zabezpechennia diialnosti v zvychnykh ta ekstremalnykh umovakh [Social and psychological support of activities in normal and extreme conditions] : training manual. Kyiv : Nika-Center. 580 s. [in Ukrainian].
- Malakhov M.** (2011). Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia viiskovosluzhbovtziv-kontraktnykh do diialnosti v osoblyvykh umovakh [Socio-psychological adaptation of contract servicemen to work in special conditions] : diss. ... candidate psychol. of science. Kyiv. 180 s. [in Ukrainian].
- Ryutin V.** (2015). Pedahohichni umovy sotsializatsii viiskovosluzhbovtziv strokovoї sluzhby [Pedagogical conditions of socialization of conscripts] : diss. ... candidate ped. of science. Luhansk. 216 s. [in Ukrainian].
- Skrypnyk V.** (2015). Osoblyvosti perebihu sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii osobystosti [Peculiarities of the course of social and psychological adaptation of the individual]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, pp. 87–93 [in Ukrainian].
- Stasiuk V.** (2015). Systema sotsialno-psykholohichnoho zabezpechennia funktsionuvannia viiskovykh pidrozdiliv v umovakh zbroinykh konfliktiv [The system of social and psychological support for the functioning of military units in the conditions of armed conflicts] : a monograph. Kyiv : NАОU. 322 s. [in Ukrainian].
- Yagupov V.** (2004). Viiskova psykholohiia [Military psychology] : textbook. Kyiv : Tandem. 656 s. [in Ukrainian].
- Yatsenko T., Ivanenko B., Avramchenko S.** (2008). Kontseptualni zasady i metodyka hlybynnoi psykholohichnoi korektsii: pidhotovka psykholoha-praktyka [Conceptual foundations and methods of deep psychocorrection: training of a practicing psychologist]. Kyiv : Higher School. 342 s. [in Ukrainian].